

Віктор Тарасевич

ВЛАДА-ВЛАСНІСТЬ У ПЛЕМІННОМУ СОЮЗІ: ОСОБЛИВОСТІ ПРИВЛАСНЕННЯ ІНСТИТУТІВ

Розглянуто особливості владно-власницького привласнення інститутів у стародавньому племінному союзі. Увагу акцентовано на розподілі між членами владної групи елементів привласнення інститутів насильства, ре-дистрибуції, моральності, моралі, права та релігії.

Ключові слова: племінний союз, влада-власність, інститути, насильство, редистрибуція, моральність, мораль, право, релігія.

JEL: B110.

Пропонована увазі читачів стаття є безпосереднім продовженням статті "Влада-власність у племінному союзі" (Тарасевич, 2016.) і містить деякі результати дослідження особливостей привласнення інститутів насильства, редистрибуції, моральності, моралі, права і релігії в древньому племінному союзі східного типу.

Привласнення інститутів насильства і редистрибуції

Будь-яке привласнення передбачає певне насильство – в тому чи іншому вигляді, в тій чи іншій мірі. "Поріднившись" ще в епоху родового ладу, привласнення і насильство лише зміцнюють "родинні" зв'язки в епоху племінних союзів. Привласнення стає другим "я" насильства, і навпаки. Вище вже йшлося про насильство як агрегований об'єкт ПОКлКр і ПКл форм привласнення, його (об'єкта) компонентах, в тому числі, інституційних. Тут акцентуємо увагу на особливостях привласнення останніх. При цьому доречно спиратися на співвідношення загальних і особливих рис алгоритмів викладу результатів дослідження привласнення інститутів привласнення об'єктів і привласнення інститутів насильства (ІН). Причина-підстава банальна: реальні процеси привласнення і насильства мають і загальні, і особливі характеристики. Привласнення суть мета, знаряддя, засіб, результат насильства. У свою чергу, насильство – знаряддя, засіб і результат привласнення. Одне є знаряддям, засобом і результатом іншого, і навпаки. У цьому їх загальне. Однак, якщо привласнення суть іманентна мета насильства, то насильство – аж ніяк не обов'язкова мета привласнення. Зрозуміло, особисть, як, втім, і спільність привласнення і насильства – всього лише функціональні, а не сутнісно-субстанціональні. Тому і алгоритм викладу результатів дослідження привласнення ІН, будучи подібним алгоритмом викладу результатів дослідження привласнення інститутів привласнення в функціональному відношенні, повинен спиратися на *сутнісні відмінності* привласнення та насильства, а також відповідні відмінності їх інститутів¹.

Тарасевич Віктор Миколайович (v_tarasevich@list.ru), д-р екон. наук; Національна металургійна академія України (Дніпро).

¹ Подібними міркуваннями ми будемо керуватися і при викладенні результатів дослідження привласнення інститутів редистрибуції, звичаєвого права і релігії.

Подібно до класифікації ІПр слід розрізняти *загальні* та *особливі* інститути насильства – ІНзаг і ІНос, відповідно. ІНзаг в обов'язковому порядку адекватні сутності насильства, а не його окремим видам, формам, знаряддям і т.п., і тому впорядковують будь-яке насильство. ІНос відображають специфіку різних проявів зазначеної суті, а тому впорядковують окремі компоненти, види, форми, сфери застосування насильства. Нас цікавить привласнення, перш за все, ІНзаг, в тому числі, протоінститутів (ПІНзаг), що їх утворюють, і власне інститутів (ВІНзаг).

Насильство щодо чужинців є звичайним і протоінституціональним з часів родового ладу і залишається таким в епоху племінного ладу. Оскільки племінний союз (ПС) утворюється об'єднанням не тільки родинних, але й чужих, не родинних племен, остільки *інституційна перебудова*, що супроводжує це останнє, включає, принаймні, такі процеси. *По-перше*, це – *експансія* протоінституціонального ядра ПС на його напівпериферію і периферію, що не реалізовується без відомого насильства. *По-друге*, взаємодія інститутів різних племен ПС і утворення союзно-племінних інститутів, які, з одного боку, нетотожні вихідним племінним інститутам, а з іншого – покликані забезпечити загальний, єдиний для всіх племен ПС інституційний простір. З урахуванням неминучих *суперечностей* племінних і союзно-племінних інститутів твердження і зміцнення останніх передбачає відповідний примус. *По-третє*, *активна інститутотворчість* верхівки владної групи (ВГ) ПС, а саме: а) коригування наявних ВІН та надання їм функцій упорядкування насильства щодо не тільки чужих, а й своїх, родичів; б) активне формування і залучення ВІН, які, з одного боку, в чомусь спираються на ВІН, а з іншого – включають неадекватні останнім, нетрадиційні компоненти. Отже, ІНзаг племінного союзу (ІНзагПС) як єдність ПІНзагПС і ВІНзагПС, стають невід'ємною складовою інституціональної архітекtonіки ПС, а ВІНзагПС – претендують на статус протоінститутів П роду. Під впливом ІНзагПС і з ініціативи вождів племен споконвічні племінні ПІНзаг (ПІНзагП) починають впорядковувати насильство до одноплемінників і доповнюються відповідними племінними ВІНзаг (ВІНзагП). Таким чином формуються ІНзаг племені, ієрархічно підлеглі ІНзагПС².

У ПС насильство і його інститути є невід'ємною складовою влади-власності, об'єктом ПОКлКР і ПКл привласнення. Скільки-небудь значне укрупнення і централізація ПС неможливі без концентрації ПОКлКр-го *розпорядження* ВІНзагПС і ПІНзагПС в руках вождя ПС (ВПС). На рівень її інтенсивності впливають різні фактори: стан миру або війни, сила і чисельність периферійних племен, особисті якості ВПС, ступінь участі персон ВГ ПС у формуванні та зміні ІНзаг та ін. За інших рівних умов, оскільки створення і коригування ВІНзагПС – виняткова прерогатива ВПС і його найближчих родичів (нагадаємо, що тут мова йде про зрілий і помірно централізований ПС), остільки розпорядчі функції інших персон ВГ ПС щодо ВІНзагПС переважно формальні і обмежуються правом обговорення пов'язаних з ними (власне інститутами) проблем. Як правило, ВПС припиняє будь-які спроби виконання персонами ВГ ПС навіть елементарних розпорядчих функцій, не кажучи вже про якесь їх закріплення і передачу у спадок.

² Зрозуміло, зазначена ієрархічна підпорядкованість не є абсолютною. Навіть в умовах значної централізації та ієрархізації ПС вожді племен використовують ІНзагП для привласнення частини надлишкового продукту одноплемінників, а в умовах розпаду ПС ІНзагП знаходять незалежний статус.

На відміну від ВІНзагПС ПІНзагПС вибудовуються не так "зверху вниз", скільки "знизу вгору" за допомогою взаємодії носіїв і активних суб'єктів племінних ПІНзаг, а тому навіть при безумовному домінуванні ВПС як верховного розпорядника ВП ПС і члени їх РК залишаються реальними спільними розпорядниками ПІНзагПС і, по-перше, незалежно від волі ВПС передають ці функції у спадок, таким же чином, як це відбувається з будь-якими традиціями; по-друге, спільно з ВПС у процесі погоджувальних процедур разом визначають долю ПІНзагПС, змінюючи або віддаючи забуттю.

Об'єктами ПОКлКр-го розпорядження є і ІНзагП. Однак останні залишаються об'єктами ПКл-го розпорядження, тобто тим, чим вони стали в момент свого народження в племені. Видимість логічної суперечності може бути подолана обґрунтованим визначенням тих елементів ПОКлКр і елементів ПКл розпорядження, об'єктами яких є не абстрактні, а реальні, конкретні ІНзагПС і ІНзагП. Для цього необхідно відповісти на багато питань такої властивості: "Хто (ВПС, ВП, найближчі родичі ВПС) і який порядок (заходи, процедури) примусу (покарання різками, обернення в рабство, відсікання кінцівок, смертна кара) встановлює за порушення тих чи інших ВІНзаг (указів, розпоряджень, заборон), що виходять від ВПС, ВП і їх найближчих родичів?" Зрозуміло, не обійтися без додаткових поглиблених досліджень. Тут же обмежимося найбільш імовірним припущенням. У помірно централізованому ПС ВПС домінує в ПОКлКр-му розпорядженні ВІНзагПС, а ВП – в ПКл-му розпорядженні ПІНзагПС. Ступінь концентрації розпорядчих функцій щодо ВІНзагП і ПІНзагП в руках ВПС і / або ВП є важливою складовою і ознакою рівня централізації (децентралізації) і ієрархізації (гетерархізації і анархізації) ПС.

Ключові піделементи *володіння і управління* провідними ВІНзагПС ВПС не схильний делегувати навіть найближчим родичам. Останні отримують лише допоміжні піделементи володіння і управління веденими ВІНзагПС³. В цілому це істинно і для ПІНзагПС. Але є й відмінності. Заради збереження протоінституціонального балансу і щоб уникнути значної інституційної тінізації ВПС змушений делегувати (визнавати право на) деякі основні піделементи володіння і управління важливими ПІНзагПС, а також багато допоміжних піделементів володіння і управління ПІНзагПС вождям племен (за вождями племен). Проте у міру посилення централізації ПС гідну конкуренцію останнім складають намісники – призначенці, в тому числі, неродовиті. У будь-якому разі ВПС покладає на них контрольно-наглядові функції за володінням та управлінням на рівні племені не тільки ВІНзагПС, ПІНзагПС, але і ВІНзагП, ПІНзагП. Ймовірно, в цьому ПС домінують ПОКлКр-е володіння і управління ВІНзагП і ПКл-е володіння і управління ПІНзагП, а для ефективного здійснення останніх вожді племен володіють достатніми ПОКлКр-ми і ПКл-ми розпорядчими функціями.

Склад суб'єктів ПОКлКр-го *використання* ВІНзагПС залежить від багатьох обставин (наприклад, мирний або воєнний час) і в кінцевому підсумку визначається ВПС. Наприклад, такими суб'єктами є члени РК ВПС, намісники-призначенці, ВП і члени їх РК. Розподіл піделементів ПОКлКр-го використання різних ПІНзагПС між зазначеними суб'єктами в більшій мірі підпорядкований традиції, і, в разі її порушення вождем ПС, за "фасадом"

³ Тут цілком доречно аналогія з битвою. ВПС є верховним головнокомандувачем з відповідними практично необмеженими повноваженнями, а найближчі родичі отримують за його наказом окремі піделементи володіння і управління окремими військовими підрозділами та / або відповідні функціональні обов'язки і права.

формально встановленого ним порядку використання процвітають тіньові операції і процедури. Масштаби такої інституційної тінзації значно зростають, якщо ВПС намагається визначати склад суб'єктів та порядок ПКл-го використання ПІНзагП. Таке визначення має залишатися прерогативою ВП і його РК, зрозуміло, при відповідному контролі намісниками. Інша річ – використання ВІНзагП. У розподілі його піделементів між суб'єктами більш значущими (ніж у випадку з ПІНзагП) є погоджувальні процедури між ВПС і ВП, причому зі зростанням ступеня централізації ПС вплив ВПС посилюється.

У зрілому ПС свідомо здійснюване насильство – необхідна умова і засіб *редистрибуції*. Остання є результатом природної еволюції і взаємодії редистрибутивних принципів громад і племен, отримує ключові якості системи, в тому числі загальносистемні і підсистемні компоненти (складові) фрактального типу. Іншими словами, редистрибутивна система ПС суть суперечлива єдність союзно-племінної і племінної складових. Досягаючи відносно завершеного стану тільки в ПС, редистрибутивні підсистеми племен, проте, зберігають відому автономність, використовуються для вилучення і концентрації необхідних опредмечених і олюднених СЧС в руках не тільки ВПС, але і ВП⁴, а в разі розпаду ПС досить швидко трансформуються в повноцінну самостійну систему редистрибуції племені.

В умовах помірної централізації ПС союзно-племінна загальносистемна складова редистрибуції є об'єктом ПОКлКр-го привласнення, а племінні підсистемні – об'єктами і ПКл-го, і ПОКлКр-го привласнення. Подібним чином інститути, що упорядковують *редистрибуцію* (ІР), включають союзно-племінну (ІРПС) і племінну (ІРП) складові, і, відповідно до гіпотези про закономірну відповідність форми привласнення інститутів привласнення об'єктів, з одного боку, і форми привласнення цих об'єктів – з іншого, є об'єктами привласнення: ІРПС – ПОКлКр-го, а ІРП – і ПКл-го, і ПОКлКр-го. Розглянемо докладніше елементи привласнення загальних інститутів редистрибуції⁵, маючи на увазі, що ІРзагПС є контрарність власне і протоінститутів редистрибуції ПС (ВІРзагПС і ПІРзагПС) і ІРзагП – власне і протоінститутів редистрибуції племені (ВІРзагП і ПІРзагП).

Ключові піделементи *розпорядження* ВІРзагПС і ПІРзагПС і відповідні повноваження ВПС концентрує у своїх руках і не допускає в цю "свята святих" навіть родичів, надаючи їм лише право дорадчого голосу. ВП є реальними співрозпорядниками ПІРзагПС лише в частині забезпечення централізації СЛС і їх подальшого перерозподілу. У цьому ж аспекті об'єктами ПОКлКр-го розпорядження є і відповідні ВІРзагП. Але вождь племені не схильний поступатися ПКл розпорядженням тими ВІРзагП, які впорядковують концентрацію частини СЛС саме в його руках. Як і у випадку з ІНС, рівень централізації ПС визначає розподіл піделементів розпорядження ВІРзагП між ВПС і ВП, ПОКлКр-ою і ПКл-ою формами, а зазначений розподіл, у свою чергу, визначає рівень централізації ПС. На відміну від ВІРзагП, скільки-небудь реальне ПОКлКр-е розпорядження вождем

⁴ На відміну від загальноприйнятого визначення тут редистрибуція розуміється як вилучення і концентрація владною групою того чи іншого унутвора не тільки опредмечених СЧС (наприклад, землі, надлишкового продукту), а й олюднених СЧС, у тому числі, інститутів, з метою їх привласнення і перерозподілу.

⁵ Розрізнення загальних і особливих ІР (ІРзаг і ІРос, відповідно) багато в чому повторює розпочате раніше виділення загальних і особливих ІПр і ІН. ІРзаг – сутнісні і субстанціональні, а тому впорядковують редистрибуцію в будь-якій її формі і будь-якого об'єкта. ІРос впорядковують окремі компоненти (форми, види, знаряддя тощо) редистрибуції.

ПС ПІРзагП навряд чи може бути здійснене без жорсткого насильства⁶ і загрожує розквітом тіньових форм ПКл-го привласнення. Найімовірніше, ПОКлКр-е розпорядження ПІРзагП набуває формально-ритуального характеру, а головним суб'єктом ПКл-го розпорядження ними є ВП.

Якщо основні піделементи ПОКлКр-го володіння провідними ВІРзагПС ВПС залишає за собою, то управління ними, як правило, передає найближчим родичам. Останні отримують у володіння і управління та допоміжні ВІРзагПС. Зберігаючи у своїх руках ключові піделементи ПОКлКр-го володіння ПІРзагПС, ВПС делегує допоміжні піделементи ПОКлКр-го володіння і управління не тільки родичам, а й вождям племен, а також намісникам-призначенцям. Деякі ВІРзагП, що перебувають у ПОКлКр-му розпорядженні ВПС, найімовірніше, передаються у володіння та управління ВП і/або намісникам-призначенцям. Вожді племен, як ПКл-ві розпорядники основних ВІРзагП, як правило, залишають їх у своєму ПКл-му володінні, а управління передають своїм родичам. Ймовірно, останнє справедливе і для ПІРзагП.

Всі суб'єкти редистрибуції є користувачами відповідних ІР. В кінцевому підсумку, склад тих і інших визначають ВПС і ВГ ПС⁷. Серед ПОКлКр-их користувачів ІРзагПС, є, перш за все, персони ВГ ПС, в тому числі, члени РК ВПС, ВП і члени їх РК, неродовиті намісники-призначенці. ВПС і члени його РК, як правило, не є безпосередніми користувачами ІРзагП, але не відмовляються від контролю за безпосередніми користувачами ІРзагП, перш за все, ВІРзагП. Вожді ж племен у межах своїх повноважень розпорядників та власників передають права користування ВІРзагП своїм родичам і членам громад.

Подібно ІПр і ІН, ІР є об'єктом гострих суперечностей між персонами ВГ ПС. Набори цих суперечностей у всіх трьох випадках практично ідентичні. Розрізняючись змістом, детермінованим якісною специфікою відповідних інститутів, вони (суперечності) демонструють подібні напрями впливу на співвідношення централізації – децентралізації ПС⁸. Так що тут немає сенсу повторюватися. Важливіше підкреслити інше. Оскільки об'єктами редистрибуції є, в тому числі, елементи і піделементи привласнення інститутів, а також надлишкового та частини необхідного продукту, остільки 1) найбільш жорстка боротьба ведеться саме за привласнення інститутів редистрибуції; 2) зміни в концентрації елементів і піделементів привласнення ІР в руках ієрархічно вищих або нижчих персон ВГ ПС і ВГП: а) випереджають відповідні зміни в концентрації в тих же руках елементів і піделементів привласнення ІН і ІПр об'єктів, а отже, і самих об'єктів, в тому числі, землі і надлишкового продукту; б) тягнуть за собою відповідні зміни (з певним часовим лагом) в ступені централізації ПС.

Привласнення інститутів моральності-моралі, права і релігії

Розглянуті союзно-племінні і племінні власне інститути привласнення, насильства і редистрибуції активно взаємодіють з інститутами права (ІП) і в тій чи іншій частині включаються в правове поле ПС. З огляду на реалії ПС виявляються нові обставини їх генезису і місця в інституційній архітектоніці. Як відомо, протоінститути моральності (ПІМр) спочатку впо-

⁶ Йдеться про не рідні вождю ПС племена.

⁷ Селяни-общинники, ремісники і торговці як суб'єкти редистрибуції, використовують її певні інститути, перш за все, власне інститути, як правило, в примусовому порядку.

⁸ Ці напрями означені вище – при розгляді привласнення інститутів привласнення об'єктів.

рядкують внутрішньородові відносини, тобто, відносини між "своїми", кровними родичами, і не застосовні в стосунках з чужими. Уже в дуально-родовому унутворі – первинному племені – ПІМр дають збої. Зрозуміло, взаємодія ПІМр різних родових общин народжує деякі загальні для племені ПІМр (ПІМрП), що сприяє розширенню кола "своїх", у тому числі, за рахунок дальніх родичів. До того ж у міру розвиненості вербально-теоретичного рівня свідомості та інституційної діяльності формуються (перш за все, на основі ПІМр) власне інститути *моралі* (ВІМ)⁹. Утворені в результаті синтезу ПІМр і ВІМ інститути *моральності-моралі* (ІМрМ), безумовно, мають додаткову силу, що впорядковує. Однак, по-перше, вони зберігають своє початкове призначення – впорядковувати міжособистісні відносини "своїх", близьких по крові і духу, а, по-друге, домінування ВГ у створенні ВІМ аж ніяк не завжди забезпечує їх достатню гармонію з ПІМр, особливо "не своїї" громади.

Отже, ІМрМ виявилися недостатніми для запобігання міжродових конфліктів, в тому числі, через жінок, що можуть призвести до взаємного знищення. Іншими словами, інститути міжособистісних взаємодій необхідно було доповнити інститутами взаємодії родів, унутворів як цілісності. Це завдання вирішувалося багато в чому усвідомлено-розумовим формуванням перших власне *інститутів права* – таліона, заручництва, екзогамії. Так поступово складався новий, правовий механізм упорядкування міжродових відносин – стосунків з чужими як *рівними іншими*, що включає комплекс генетично і функціонально складових, які передбачають один одного: договір, нормативність, суд і насильство (*Шалютин, 2011. С. 18–19*). Отже, вже в племені співіснують різні інститути взаємодій: ІМрМ впорядковують відносини між своїми, ІМр – між своїми і чужими, ІП – між своїми і рівними іншими. У пізньому племені відповідним чином трансформовані ІМрМ виходять у племінний простір, а ІМр та ІП – проникають у внутрішньородові відносини.

У ПС зазначені процеси отримують подальший розвиток. Зокрема. *По-перше*, у взаємодії племінних ІМрМ формуються *союзно-племінні* ІМрМ, а також відповідна ієрархія ІМрМ, що кореспондуються з ієрархією культів і богів. *По-друге*, певною мірою відповідаючи ІМрМ, взаємодіючі племінні ІП, з одного боку, і народжені з такої взаємодії союзно-племінні ІП – з іншого, подібно до ІМрМ вибудовуються *ієрархічно*: союзно-племінні ІП домінують над племінними і модифікують їх. *По-третє*, з часом частина власне інститутів права трансформуються в протоінститути права П роду, кореспондуючи з відповідними ІМрМ. Таким чином, інститути права ПС включають союзно-племінну і племінну складові (ІППС і ІПП, відповідно), кожна з яких являє собою єдність власне інституційної та протоінституційної складових. Нас цікавить привласнення, перш за все, загальних, а не специфічних власне інститутів і протоінститутів права ПС і племені – ВІПзагПС, ПІПзагПС і ВІПзагП, ПІПзагП, відповідно.

Головним суб'єктом ПОКлКр-го *розпорядження* ВІПзагПС є ВПС. Саме він має право встановити, змінити або скасувати ту чи іншу союзно-племінну правову норму. Однак, як правило, він не робить подібні дії, не

⁹ У вітчизняній науці переважає розрізнення двох рівнів моральної свідомості: буденно-практичного (невербально-генетичного, чуттєво-емоційного) й ідеально-теоретичного (вербально-теоретичного). На першому рівні відображаються реально діючі норми моральності, на другому – належні, ідеальні норми, звані найчастіше моральними (*Спиркин, 1988*).

озираючись на персон ВГ ПС. Значні розриви між ВІПзагПС, з одного боку, і союзно-племінними, племінними інститутами моралі і протоінститутами права – з іншого, загрожують не тільки неефективністю ВІПзагПС, але і тінювою "правотворчістю", масштаби якої можуть загрожувати владі ВПС. У цьому сенсі персони ВГ ПС, перш за все, жерці і ВП, є веденими співрозпорядниками ВІПзагПС¹⁰. Розпорядчі функції щодо ВІПзагП ВПС здійснює як безпосередньо, прямо, так і опосередковано – за допомогою ВІПзагПС, але з урахуванням домінування ВП в їх (ВІПзагП) ПКл-му розпорядженні. Без додаткових досліджень неможливо встановити досить точний розподіл піделементів розпорядження ВІПзагП між ПОКлКр-ою і ПКл-ою формами, між ВПС і ВП. Проте і без цього очевидна така емпірична *правильність*: надмірна, тобто близька до абсолютної, централізація зазначених піделементів розпорядження в тривалому періоді неефективна і вибухонебезпечна, бо істотно і невиправдано обмежує "представництво" у власне інститутах права, їх розробці та реалізації, протоінститутів права і інститутів моралі, а владний примус до виконання таких "оскоплених" власне інститутів права загрожуює каталізацією відцентрових процесів.

ПОКлКр-ві розпорядчі повноваження ВПС щодо ПІПзагПС поступаються за обсягом таким відносно ВІПзагПС, в тому числі, і тому, що значна частина перших суть протоінститути П роду, тобто стали традиційними раніше сформовані ВПС ВІПзагПС. Будь-яке ж зазіхання влади на традиції викликає негативне ставлення до неї з боку їх носіїв, причому в найгостріших формах. Отже, піделементи ПОКлКр-го розпорядження ПІПзагПС більш рівномірно розподіляються між персонами ВГ ПС, але ВПС зберігає домінування. Останній зацікавлений у встановленні подібного порядку і щодо ПІПзагП, але змушений визнавати помітну обмеженість своїх владних повноважень. Формально він може бути оголошений верховним ПОКлКр-им розпорядником ПІПзагП, але реально останні є, перш за все, об'єктом ПКл-го розпорядження з боку ВП і членів ВГ племен.

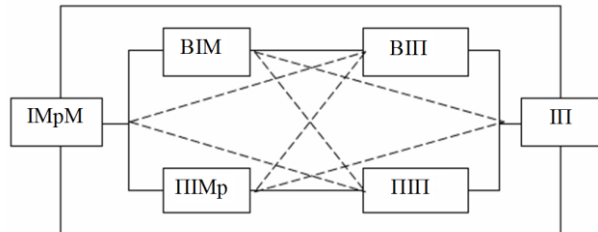
Як і в разі ВІРзагПС, ВПС утримує ключові піделементи ПОКлКр-го володіння і управління ВІПзагПС, тобто *верховну судову владу*, а допоміжні піделементи володіння і управління, перш за все, контролю передає близьким родичам, ВП і неродовитим призначенцям. Якість виконання останніми контрольно-наглядових функцій відіграє важливу роль у зміцненні єдиного правового порядку ПС. Оскільки ПІПзагПС, як протоінститути П роду, тривалий час зберігають відбиток відповідних власне інститутів – своїх "предків", остільки "модератором" володіння ними залишається ВПС, але більша частина піделементів володіння і управління ПІПзагПС передається їм на нижні рівні ієрархії. Це слушно і для деяких ВІПзагП, що перебувають у ПОКлКр-му розпорядженні ВПС. За прикладом ВПС вожді племен, як головні суб'єкти ПКл-го розпорядження основними ВІПзагП, провідні піделементи володіння і управління останніми залишають у своїх руках, а допоміжні, підпорядковані – передають членам ВГП.

Інститути права ПС закріплюють уже сформовану *соціально-родову стратифікацію* і націлені на підтримку статус-кво. Це підтверджує освячений ВПС розподіл піделементів розпорядження, володіння і управління інститутами права між представниками верхів – персонами ВГ ПС і ВГП. Але накреслена таким чином карта інституційно-правової стратифікації виявляється не повною, оскільки зазначені елементи привласнення не до-

¹⁰ Конкретний розподіл піделементів ПОКлКр-го розпорядження ВІПзагПС в кінцевому підсумку визначається ВПС з урахуванням обставин місця і часу.

зволюють відобразити правовий статус низів. Прогалини заповнюються за допомогою *користування*. Залежно від повноти останнього в низах поступово виділяються страти *повноправних*, тобто тих, що володіють усіма або майже усіма піделементами користування (як правило, це селяни-общинники); *неповноправних* або обмежених в правах (більшість ремісників і торговців); і *безправних* (раби, ізгої і т. п.). Склад піделементів користування інститутами права для низів, як правило, визначається верхами з урахуванням власних інтересів і панівних традицій. Виняток можуть становити деякі протоінститути права, як протоінститути П роду.

З одного боку, посилення централізації ПС передбачає концентрацію розпорядження і володіння інститутами права, а також відповідних повноважень, засобів контролю і примусу в "ядрі" ВГ ПС – у ВПС і його найближчих родичів. З іншого боку, безправ'я низів і "неповноправність" персон, які не входять в "ядро" ВГ ПС, має цілком певні межі, в тому числі, умови виживання і експансії роду, а також імперативи панівних традицій. У зв'язку з цим видається доречним ретроспективний погляд на суперечності, що досить виразно окреслилися в пізньому ПС, між а) ІМрМ та ІП; б) різними ІМрМ і в) різними ІП. Як впливає з рисунку, що ілюструє прямі (суцільні лінії) і непрямі (пунктирні лінії) зв'язки між інститутами, власне і протоінститутами, набір можливих суперечностей дуже багатий¹¹. Розглянемо лише деякі реальні суперечності, які важливі для розуміння циклічно-поступальної еволюції ПС і його трансформації в ранню державу.

Рисунок. Взаємозв'язок інститутів моральності, моралі і права

Джерело: складений автором.

Перш за все, необхідно розрізнити загальні, союзно-племінні інститути моральності і моралі (ІМрМзаг), як прообраз майбутніх загальнолюдських ІМрМ, і особливі, властиві а) аристократичній верхівці (ІМрМв), яка формує родове ядро ВГ ПС, і б) дуже далеким від ВГ ПС низам (ІМрМ)¹². Добро і зло, щастя і горе, совість і честь, справедливість і свавілля мають у верхів і низів елементи не тільки загального, але і різного змістовного наповнення. Наприклад, вилучення верхами виробленого низами надлишкового продукту вважається справедливим і тими, й іншими лише до певної межі. Примусове вилучення надлишкового продукту врозрив з принципом таліона є цілком правомірним з точки зору верхів і абсолютно неправомірним з точки зору низів.

Якщо ІМрМ деяким чином і відображаються в ІП, то безумовно домінують ІП, адекватні ІМрМв, а ІП, відповідні ІМрМзаг і ІМрМн, займають підлегле становище. Якщо взяти до уваги, що ІП суть єдність власне і протоінститутів права (ВІП і ПІП, відповідно), а ІМрМн – протоінститутів

¹¹ Нагадаємо, що тут, як і раніше, взаємозв'язки і суперечності інститутів – всього лише зручна форма вираження взаємозв'язків і суперечностей їх (інститутів) суб'єктів.

¹² Строго кажучи, в межах будь-якого соцутвора поступово формуються особливі ІМрМ.

моральності і власне інститутів моралі низів (ПІМрн і ВІМн, відповідно), то суперечлива взаємодія ІП та ІМрМн може бути конкретизована. ВІП найбільше неадекватні ВІМн, а неминуча гострота суперечності між ВІП і ПІМрн може лише частково пом'якшуватися відомою близькістю ПІП і ПІМрн. Зростання напруженості у відносинах низів і верхів, а, отже, і посилення відцентрових тенденцій, є неминучим наслідком *поглиблення розривів* ВІП і ВІМн, ВІП і ПІМрн, ПІП і ПІМрн. Хоча в порівнянні з останніми розрив між ІП і ІМрМв значно менше, його значущість не можна недооцінювати. Персона ВГ ПС, що розміщені на нижчих рівнях владної ієрархії, як правило, дуже болісно і таємно сприймають невідповідність нових ВІП, що продукуються ВПС, і сформованих ПІМрв, особливо, якщо останнє супроводжується втратою частини привілеїв і доходів. Якщо ж вказана невідповідність досягає масштабів, порівнянних з масштабами *неадекватності ІП та ІМрМн*, то невдоволення набуває відкритих форм і відцентрові зусилля нижчих рівнів ВГ ПС можуть істотно зрости. Тому важлива місія ПІП – знижувати градус напруженості, служити засобом динамічного вирішення об'єктивних суперечностей і між розташованими на різних рівнях владної ієрархії персонами ВГ ПС, і між верхами і низами ПС.

Відрив ІП від ІМрМ, перш за все, ІМрМн, означає, що, створюючи нерівні політико-правові умови для функціонування ІМрМзаг, ІМрМн і ІМрМв, ІП побічно сприяють каталізації колізій між зазначеними ІМрМ. Покликані зміцнювати соціальну тканину ПС ІМрМзаг, аж ніяк не завжди достатньо впливові для дієвого протистояння загостренню суперечностей між ІМрМв і ІМрМн. Останньому сприяє і відомий розрив між ПІМр та ВІМ і верхів, і низів. Усвідомлення низами негативної ролі верхів в поглибленні прірви між реальними моральними нормами (ПІМрн), якими низи змушені керуватися в повсякденному житті, і високими моральними ідеалами (ВІМн) сприяє наростанню невдоволення і протестного потенціалу, особливо в тривалому періоді. Це тим більш вірно, що прагнення верхів наблизити свої повсякденні норми моральності до власних ідеалів часто вимагає посилення експлуатації низів. Як своєрідна "противага" вживаються заходи щодо змирщення, вульгаризації ідеалів низів, винесення вищих ідеалів за межі земного життя. Але, як свідчить історія, ці заходи не дозволяють скільки-небудь довго підтримувати статус-кво й запобігати вибухоподібній актуалізації згаданого протестного потенціалу низів, що нерідко руйнує навіть могутні ПС.

Відцентрово орієнтовані суперечності притаманні й ІП. Як правило, союзно-племінна складова ІП, що відповідає ІМрМзаг, є *підпорядкованою* щодо тієї складової ІП, в якій виражаються інтереси ВГ ПС. До того ж слід враховувати, що різні ВІП – результат лобістських зусиль різних угруповань ВГ ПС. В умовах цілком зрозумілої відсутності необхідної кодифікації ІП і відпрацьованих судових процедур неминучі суперечності зазначених угруповань можуть вирішуватися як знищенням однієї зі сторін і зміцненням позицій ВПС, так і об'єднанням угруповань з метою ослаблення позицій ВПС. Стійкості ПС аж ніяк не сприяє і надмірний *розрив між ВІП і ПІП*, що живиться протоінституціональною неможливістю і / або власне інституціональним небажанням трансформації ВІП в протоінститути П роду. Зрозуміло, синхронізація загострення згаданих суперечностей збільшує ймовірність розпаду ПС.

Важливе значення для розуміння особливостей циклічно-поступальної еволюції ПС має аналіз реальних взаємозв'язків ІМрМ і *інститутів релігії* (ІРл). Історичні дані про різноманіття первісних форм релігії, з одного боку, свідчать про багатоплановість цих взаємозв'язків, а з іншого – ускладнюють логічну реконструкцію тих із них, які безпосередньо "відпо-

відальні” за вказану поступальну циклічність. З одного боку, оскільки повсякденна життєдіяльність і низів, і верхів ПС все ще не відокремлена від культу і ритуалу (хоча перші кроки в цьому напрямі вже зроблені), остільки ті чи інші ПІМр, що впорядковують реальні міжособистісні відносини родичів, в тому чи іншому вигляді є і протоінститутами релігії (ПІРл). З іншого боку, претензії ІРл значно більш амбіційні – вони претендують на освячене надприродними, трансцендентними силами упорядкування всіх суспільних відносин, а не тільки міжособистісних. Тому ІРл включають не тільки ІМрМ, а й численні догмати, патерни, відправлення культів і ритуалів, інститути різних видів діяльності, в тому числі, шаманів, жерців тощо.

У нашому дослідженні важливі два аспекти будови і структури ІРл ПС. По-перше, співіснування і взаємодія інститутів різних форм релігій – фетишизму, тотемізму, анімізму. Ймовірно, фетишизм і тотемізм більш адекватні родовій общині і ранньому племені; тотемізм і анімізм – пізньому племені і ранньому ПС; а в пізньому ПС домінує розвинений анімізм в формі полідемонізму. Так само як необхідність зміцнення племінної організації викликала до життя фетиш фетишів і тотем тотемів з певною ієрархією і синархією фетишів і тотемів сімей та общин, доцентрові тенденції в ПС супроводжуються формуванням системи релігійних культів і ритуалів, в якій домінують саме *анімістично-полідемонічні*. Оскільки ж серед останніх активно висувуються на перший план культу вождів і їхніх предків¹³ (наприклад, похоронний обряд і культ предків, які символізують безсмертя і переселення душ), остільки виникає проблема підпорядкування зазначеним центральним культурам і ритуалам всіх інших, в тому числі фетишистських і тотемістських. Очевидно, ВПС і верховний жрець ПС (ВЖПС) досить швидко переконуються в безперспективності заборони останніх, так само як і діяльності шаманів, що їх відправляють. Здебільшого перевага віддається їх поступовому вибудовуванню в загальну систему культів і ритуалів, збереженню між ними певних синархічних і навіть гетерархічних зв'язків, а також сприянню *толерантним взаєминам* жерців і шаманів¹⁴, прихильників різних культів і ритуалів.

По-друге, оскільки кожна з форм релігії передбачає взаємодію відповідних загальних і особливих ІРл¹⁵, остільки ІРлПС являють собою певну систему, що включає і особливі інститути різних форм релігій, і загальні цим формам інститути. І ті, і інші інститути суть суперечливе єдність протоінституціональної та власне інституціональної складових. Очевидно, особливі інститути фетишизму, тотемізму і анімізму, іманентні общинному і племінному рівню організації, є, перш за все, об'єктами адекватних еволюції зазначених рівнів форм привласнення – КІ, ОКОл, ОКлКОл, ПКлКОл, ОКл і ПКл¹⁶. Отже, безболісне і ненасильницьке привласнення зазначених особливих інститутів владною групою ПС, в тому числі, жерцями, навряд чи можливе. Більш прийнятний інший варіант – *непрямий вплив* на ці

¹³ Зрозуміло, не без участі самих вождів.

¹⁴ На відміну від *шаманів*, зобов'язаних своїм статусом, насамперед, особливим особистим якість, жерці спираються, перш за все, на авторитет посади, особливого місця в *жрецькій* гілці ВГ ПС.

¹⁵ Зрозуміло, кращим методом дослідження в цьому разі є діалектика загального, особливого і одиничного. Наприклад, краще розглядати інститути тотемізму як контрарність трьох складових: *загальної* для всіх форм релігії, *особливої* – властивій тотемізму, і *одиничної*, унікальної – іманентної кожному конкретному тотему, а не *двох* складових: загальної та особливої. Однак, оскільки унікальні культу і ритуали не є предметом цього дослідження, ми обмежуємося апаратом діалектики загального та особливого.

¹⁶ Ця проблематика вимагає спеціального розгляду.

особливі інститути, їх, так би мовити, непряме привласнення за допомогою прямого привласнення загальних ІРл і трансляції по цих каналах з метою подальшого "щеплення" особливих інститутів тієї форми релігії, яка близька по духу і відповідає інтересам ВГ ПС. З урахуванням вищевикладеного цілком доречний зроблений нижче акцент на розгляді ряду аспектів привласнення саме загальних ІРл (ІРлзаг), їх прото- і власне інституційної складових (ПІРлзаг і ВІРлзаг, відповідно).

ПОКлКр розпорядження і продукування ВІРлзагПС здійснює ВГ ПС. Однак кожна з її гілок – вождистська (світська) і жрецька (релігійна) – мають підстави висувати претензії на домінування. Наприклад, ВПС перекопаний в тому, що він обраний і освячений надприродними силами, волею богів, а верховний жрець (ВЖ ПС) вважає таке обрання та освячення результатом своєї особливої духовної інтимної близькості до богів, які саме його наділяють виключними правами посередника, провідника і тлумача їх волі і бажань. Однією з форм руху-вирішення у зв'язку з цим суперечностей між ВПС і ВЖ ПС, світською і релігійною гілками ВГ ПС є своєрідний обмін інститутів сакральності, які ВПС отримує з рук ВЖ з волі богів, на щедрі дари богам, які ВЖ ПС приймає від ВПС у вигляді земель, продуктів, коштовностей, рабів¹⁷. Вожді племен (ВП) і жерці племен (ЖП), представники ВЖ ПС в племені можуть брати участь у продукуванні ВІРлзагПС, але вони не є суб'єктами ключових піделементів розпорядження ними.

ПКл розпорядження власне інститутами релігії племені – загальними для племені (ВІРлзагП), але особливими щодо ВІРлзагПС, – здійснюють, головним чином, ВП і шаман племені (ШП). Очевидно, ці розпорядчі функції є об'єктом домагань і ЖП, і намісника ВПС в племені (НП), якщо така призначена, – "за службовим обов'язком" останні покликані піклуватися про експансію ВІРлзагПС і їх домінування над ВІРлзагП. Ймовірно, відповідні суперечності між ВП і ШП, з одного боку, і НП і ЖП – з іншого, рухаються-вирішуються за допомогою розподілу піделементів розпорядження ВІРлзагП між ПКл і ПКлКр формами, що визначається обставинами місця і часу¹⁸.

Між ВГ ПС і ВГП більш рівномірно розподілені піделементи розпорядження ПІРлзагПС, якщо тільки в них домінують не ПІРлзаг П роду, а ПІРлзаг громад і племен, що взаємодіють і народжують нові якості. Зрозуміло, ця обставина не знижує напруження боротьби між ВГ ПС і ВГП, ВПС і ВЖ ПС, а також ВП і ШП, ШП і ЖП, НП і ВП за найбільш значущі піделементи зазначеного розпорядження. *Головними суб'єктами боротьби* за піделементи ПКл розпорядження ПІРлзагП є ВП, ШП, НП і ЖП, причому "за службовим обов'язком" НП і ЖП націлені на трансляцію зазначених піделементів з ПКл-ої в ПОКлКр-у форму.

Лева частка піделементів ПОКлКр володіння і управління ВІРлзагПС знаходиться в руках ВЖ ПС, який наділяє окремими піделементами відповідних персон жрецької гілки ВГ ПС. ВПС, як правило, претендує на володіння і управління лише тими піделементами, які необхідні для відправлення відповідних його статусу культів і ритуалів. Подібним чином ШП є суб'єктом основних піделементів ПКл володіння і управління ВІРлзагП, а ВП володіє тільки тими піделементами, які відповідають його повсякденним сакральним функціям. Так само як ВПС не проти підсилити свій вплив на ПОКлКр володіння і управління ПІРлзагПС, НП і ЖП прагнуть поставити під контроль ключові піделементи володіння і управління ПІРлзагП.

¹⁷ Надалі своєрідність зазначеного обміну буде розглянуто докладніше.

¹⁸ Суперечності між ВП і ШП тут не аналізуються, хоча допустимо припустити, що згідно з принципами фрактальності, вони подібні до суперечностей між ВПС і ВЖ ПС.

На перший погляд, використання ІРлзаг найменш суперечливе: ІРлзагПС в тій чи іншій мірі використовують всі члени ПС, а ІРлзагП – всі члени відповідного племені. Однак при найближчому розгляді виявляються деякі важливі обставини. Низи, головним чином, селяни-общинники, за визначенням, є суб'єкти не ПКл-го і ПОКлКр-го, а КІ-го використання, перш за все, особливих родових і общинних ПІРл. Отже, використання низами ПІРлзагПС і ПІРлзагП передбачає, по-перше, трансляцію цих протоінститутів з ПОКлКр-ої і ПКл-ої форм привласнення в КІ-у форму, по-друге, застосування тих чи інших видів примусу. Принаймні останні повинні супроводжувати КІ привласнення тих ПІРлзагПС і ПІРлзагП, які не адекватні родовим і общинним протоінститутам релігії. Цілком очевидно, що трансляція і примус можуть породжувати нові суперечності між верхами і низами і загострювати старі. Будучи своєрідною ареною взаємодій родових, общинних, племінних і союзно-племінних ІРл, пересічні громадяни залежно від характеру цих взаємодій можуть каталізувати як доцентрові, так і відцентрові процеси. Наприклад, комунікативність, коеволюційність і гармонійність зазначених взаємодій сприяють синархічним і навіть ієрархічним прагненням общинників, а гостра конкуренція і гетерофобність – анархічним прагненням і діям. Таким чином, ІРл можуть сприяти як зміцненню, так і розриву соціальної тканини ПС, однак, як свідчить історія, в довгостроковому періоді доцентрові процеси домінують над відцентровими, навіть якщо соціальна тканина племінних союзів не стає досить органічною. *Доцентрова роль насильства зростає. Обриси ранньої держави стають дедалі більш визначеними.*

Література

- Тарасевич В.Н. (2016). Власть-собственность в племенном союзе // Экономическая теория. № 2. С. 18–32.
- Спиркин А.Г. (1988). Основы философии: учеб. пособие для вузов. М.: Политиздат. С. 500–501.
- Шалютин Б.С. (2011). Правогенез как фактор становления общества и человека // Вопросы философии. №11. С. 18–19.

Referencis

- Tarasevich V.N. (2016). Vlast'-sobstvennost' v plemennom sojuze [Power-ownership in the tribal union]. Jekonomicheskaja teorija. № 2. P. 18–32. (In Russian)
- Spirkin A.G. (1988). Osnovy filosofii [Fundamentals of philosophy]: ucheb. posobie dlja vuzov. Moskva: Politizdat. P. 500–501. (In Russian)
- Shaljutin B.S. (2011). Pravogenez kak faktor stanovlenija obshhestva i cheloveka [Pravogenez as a factor in the formation of society and the individual]. Voprosy filosofii. №11. P. 18–19. (In Russian)

Надіслано до редакції 25.08.2016 р.

POWER-OWNERSHIP IN TRIBAL ALLIANCES: FEATURES OF THE APPROPRIATION INSTITUTIONS OF

Viktor Tarasevych

Author affiliation: Doctor of Economic, National Metallurgic Academy of Ukraine (Dnipro). E-mail: v_tarasevich@list.ru.

The article consider the features of the power-ownership based appropriation of institutions in an ancient tribal alliance focusing on the distribution, between the members of the governing group, of the elements of appropriation of the institutions of violence, redistribution, morality, ethics, law and religion.

Key words: tribal alliance, power, property, institutions, violence, redistribution, ethics, morality, law, religion.

JEL: B110.